

УДК 005+008]:39

ББК 81.0

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЛІНГВОСЕМІОТИЧНОЇ ПРИРОДИ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

ШУТОВА М.О.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розроблено методологічний алгоритм для здійснення процедури реконструкції лінгвосеміотичної природи етнокультурних стереотипів; сформульовано методологічні засади їх дослідження, які спираються на положення семіотики культури, на етнолінгвістичні концепції з позицій когнітивного підходу польських і московських учених, а також на принципи номінації, покладені в основу лінгвосеміозису. Ключовим методологічним базисом є нове розуміння реконструкції, яке, хоча і базується на прийомах порівняльно-історичного мовознавства, проте має ширші завдання, ніж власне відновлення архетипу, яке полягає у з'ясуванні мотиваційної основи цих етнокультурних знаків.

Ключові слова: лінгвосеміозис, семіотика культури, етнокультурні стереотипи, процедура реконструкції, методологічний алгоритм, архетип.

The article deals with the methodological algorithm for the reconstruction of linguistic and semiotics nature of ethnic and cultural stereotypes. The methodological principles of research are formulated on the basis of the provisions of the semiotics, of the culture concept of ethnic and linguistic cognitive approaches of Polish and Moscow scientists views, as well as the principles of nomination on the basis of linguistic semiotics. The key methodological basis is a new understanding of reconstruction based on the techniques of historical and comparative linguistics, having a broader problem than the actual archetype reconstruction, which is aimed at clarifying the motivational bases of ethnic and cultural symbols.

Key words: linguistics semiotics, semiotics of culture, ethnic and cultural stereotypes, reconstruction, methodological algorithm, archetype.

Сучасна лінгвосеміотика дедалі демонструє тенденцію до її взаємодії з порівняльною лінгвокультурологією, крізь призму якої видається можливим розкриття національно-мотивованої специфіки мовних знаків однієї культури на тлі іншої (Н. Пашкова [18]). А якщо загалом говорити про семіотику, то її представники (К. Леві-Строс [14; 15]) стверджують, що “[...] певну знакову систему видно лише з позицій іншої знакової системи”. Виходячи з цього постулату варто вкотре прокоментувати етнолінгвістичні ідеї Е. Сепіра та Б. Уорфа (гіпотезу мовної відносності), згідно з якими кожна мова має власні способи і засоби концептуалізації і категоризації світу, а тому в кожного народу, кожної нації є свої сформовані уявлення про цей світ, про людей як представників своєї культури, так і про інші етноси. На цих уявленнях у різних соціумах створюються так звані стереотипи – і щодо своєї поведінки та традицій, і відносно інших культурних просторів.

В основу стереотипних уявлень покладено взаємодію когнітивного механізму сприйняття світу та їхньою мовною фіксацією [30, S. 31], яка забезпечує виконання ними трьох функцій: 1) орієнтаційної (пов'язаної з когнітивним відображенням світу), і 2) інформативної (що передає відносно достовірну генералізовану інформацію) і 3) функції впливу на створення реальності (що сприяє розмежуванню своєї і чужої груп задля захисту інтересів своєї групи) [9, с. 221–223]. В. Красних виділяє два види стереотипів: 1) стереотипи поведінки, що її регулюють і зумовлюють дії, які варто виконувати в конкретній ситуації, та 2) стереотипи-уявлення, які визначають, що варто очікувати в тій або іншій ситуації [13, с. 178].

Безпосередньо знаковий характер, на думку А. Байбуріна, мають стереотипи поведінки. Семіотичність поведінки, тобто здатність тих чи інших дій бути знаками інших (насамперед соціальних) відношень, дає змогу розглядати стереотипи поведінки як семіотичні об'єкти, застосовуючи для їхнього аналізу методи, розроблені у семіотиці [3, с. 18].

Мета статті – сформулювати методологічні положення щодо вивчення лінгвосеміотичної природи етнокультурних стереотипів.

Завдання статті:

- визначити, на яких методологічних засадах базуються принципи аналізу процесу етнокультурної стереотипізації поведінки;
- розкрити природу етнокультурних стереотипів з позицій семіотики культури і семіотики мови;
- обґрунтувати необхідність комплексного міждисциплінарного підходу до вивчення лінгвосеміотичної природи етнокультурних стереотипів.

Не подаючи широко у цій статті ступінь розробки проблеми вивчення стереотипів загалом (це вже зроблено у попередніх публікаціях [27]), зосередимось одразу на конкретних методологічних положеннях, які є принциповими для розкриття знакової природи етнокультурних стереотипів загалом та їх мотиваційної основи у конкретній лінгвокультурі зокрема.

У своїй праці “Этнос и этнография” Ю. Бромлей, розглядаючи стереотипи поведінки як знаки культури, висловлює такі припущення: 1) стереотипи поведінки (як і поведінка загалом), насамперед, належать до соціальних феноменів, а тому поведінка людини у суспільстві зумовлена особливостями соціальної організації, соціокультурними механізмами; 2) поведінка варіативна як у діахронії, так і в синхронії (тобто в історичному і етнічному просторах); 3) стандарти поведінки корелюють зі стратифікацією суспільства на певному етапі його розвитку. Відтак, кожна соціальна, гендерна, вікова, етнічна, конфесійна, професійна тощо групи і субкультури характеризуються властивими їм стереотипами поведінки [7, с. 230].

При цьому варто зазначити, що ці три загальні положення конкретизуються у разі залучення етнокультурного підходу до аналізу стереотипів поведінки, і тоді розуміння і витлумачення стереотипів звужується до поняття етнокультурних стереотипів.

З огляду на це, етнокультурні стереотипи варто аналізувати у трьох аспектах: 1) як знаки культури загалом, 2) як знаки конкретної культури і 3) як знаки певної мови. Перший аспект стосується емпірично спостережуваного фрагмента продуктів традиційно-побутової культури (А. Бабурін [2]), другий – спрямований на їх вивчення як артефактів, що кореняться у сфері буденної свідомості носіїв мови, тобто є продуктами (структурами) концептуальної свідомості (Т. Толчеева [24]), а третій – пов'язаний із розглядом їх як продуктів мовної свідомості представників свого етносу (О. Березович [5]). Як конструкти традиційно-побутової культури і водночас як артефакти концептуальної і мовної свідомості, етнокультурні стереотипи поведінки стали об'єктом вивчення в етнолінгвістиці з позицій когнітивного підходу (С. Бартмінський [4], С. Толстая [23] та ін.). Проте, для комплексного розкриття їх лінгвосеміотичної природи необхідним є залучення процедури реконструкції внутрішньої (ономасіологічний аналіз) і зовнішньої (семасіологічний аналіз) форми етнокультурних стереотипів, яка дасть змогу виявити мотиваційну основу їх знаковості.

Цей методологічний підхід є принциповим, адже він передбачає розгляд етнокультурних стереотипів поведінки як знаків, реалізованих у конкретній поведінці мовців – представників своєї культури, і як структур свідомості (фреймів, концептів, сценаріїв поведінки – статичних та динамічних), що вербалізуються в мовних знаках – лексико-граматичних і фразеологічних.

Власне семіотична природа етнокультурних стереотипів, реалізованих у конкретних формах поведінки, пов'язана з питанням формування поведінкових стереотипів у конкретному суспільстві як індивідуальних, так і колективних. Індивідуальна поведінка людини варіативна

і різноманітна, тимчасом колективна, тобто поведінка людини в суспільстві є типізованою, що підпорядковується нормам, прийнятим у суспільстві, а тому в багатьох випадках вона вважається стандартною. Власне колективна типізована поведінка закріплюється у свідомості мовців як певний конструкт, що має своє вербальне вираження, надаючи семіотичній природі етнокультурних стереотипів мовної оболонки. Про такі принципи функціонування семіотичних мов культури писав Ю. Лотман [16, с. 148].

А. Байбурін вважає, що це положення є результатом дії двох протилежно спрямованих тенденцій: 1) відцентрової і 2) доцентрової [2, с. 8]. Перша тенденція має місце, коли йдеться про індивідуальні особливості, про так званий стиль поведінки. Проте різноманіття поведінки ніколи не буває абсолютним (в іншому випадку неможливим було б спілкування людей, їх об'єднання в різні соціальні утворення). На впорядкування, тобто на власне семіотизацію різнорідних варіантів поведінки, спрямована протилежна доцентрова тенденція, яка веде до уніфікації поведінки, його типізації, формуванню загальноприйнятих схем і стандартів поведінки. Ця друга тенденція виражається в тому, що будь-яке суспільство, дбаючи про свою цілісність, виробляє систему соціальних кодів (програм) поведінки, що пропонуються його представникам. Саме тут відбувається актуалізація знаків однієї культури на тлі знаків іншої, бо набір типових сценаріїв поведінки специфічний для кожного культурного і мовного колективу. Ідея про те, що поведінка будується на сигніфікативній основі, тобто пов'язана з активним використанням знаків, належить Л. Віготському [8, с. 164]. За його спостереженнями, прийняті й закріплені у кожній культурі свої сценарії поведінки, насамперед, спрямовані на стримання варіативності поведінки, бо нічим не контрольований ріст індивідуалізації поведінки індивідів призвів би до розпаду суспільства [там само].

Проте, соціально прийняті сценарії поведінки ніколи не покривають всі сфери поведінки людини в суспільстві. Окремі фрагменти поведінки залишаються нерегламентованими, оскільки не розцінюються як соціально значущі. Більш того, для кожної етнокультури характерні свої уявлення про значущість тих чи тих форм поведінки, а тому наявна своя конфігурація обов'язкових (типізованих, семіотизованих) і варіативних, вільних (індивідуальних) етнокультурних стереотипів поведінки. При цьому чим більше значущими є сфери поведінки, тим більше вони регламентовані, тим сильнішим є контроль за дотриманням стандартів і зразків поведінки. Стандартизована поведінка, як і вільна, має також свої варіанти, які, власне, і увиразнюються через феномен етнокультурних стереотипів у широкому їх розумінні. Так, ми говоримо про стереотипну поведінку англіців у висловленні ними різних побажань – як позитивних, так і негативних, на відміну від стереотипної поведінки українців у їх побажаннях (див. про це: [17]).

Л. Павловська зазначає, що побажання щастя, удачі, успіху в англійській традиції пов'язується з непарними числами – *There is luck in odd numbers* (шекспірівський вираз). Зокрема й такі усталені фразеологічні формули, як *Much good may it do you*, *To wish one all the luck in the world* вербально експлікують побажання успіхів, удачі й містять компоненти, співвідносні з ідеєю удачі, везіння, успіху. З мотивом щастя корелює й уявлення про колесо фортуни: *The ball of fortune is at one's feet*, про кеглю, яка, збиваючи одну, тягне за собою решту: *To get (have) the deadwood on one*. Уявлення про щастя в англійській традиції виражається і через образ мотузки як відмірювання життєвої долі в біблійному за походженням вислові *The lines have fallen to me in pleasant places*. В окремих формулах закріпилися усталені правила як стереотипи в побажаннях просто щастя (*As good fortune (luck) would have it*) та удачі (*To wish one well (to wish well to one)*) [17, с. 112].

Українці насамперед щастя сприймають як елемент здоров'я, звертаючись у його побажаннях до Бога: *Дай, Боже, разом двоє – щастя і здоров'я*, яке, окрім іншого, асоціативно пов'язують із архетипами води, землі, неба: *Будь здорова, як вода, багата, як земля, щаслива, як зоря* [33, с. 318].

Процес вербалізації етнокультурних стереотипів, пов'язаних із вираженням побажання, формально живить культурний складник їхньої семантики. Ці усталені форми поведінки англійців і українців у ситуації вираження побажання зберігають релікти давніх ритуалів та магічних дій.

Прокоментуємо погляди учених щодо формування культурної семантики в мовному знакові і зокрема такому, що набув статус стереотипних формул. Виходячи із розуміння того, що виражальні особливості звукового оформлення мовного знака (“слова-знака”) завжди знаходять своє відображення у лексичному значенні (“слові-значенні”), та визнаючи наявність внутрішнього змісту слова-знака, факту, що слово-знак виражає ще дещо, крім самого себе, М. Комлев вказує на наявність культурного компонента значення. Слова мови як соціального явища завжди несуть на собі відбиток життя суспільства, його матеріальної і духовної культури [11, с. 46]. Спираючись на ідеї Р. Ладо та Ч. Фріза про те, що культурне значення є частиною мовного значення, М. Комлев у своїй значно пізнішій праці називає його культурно-цивілізаційним [12, с. 192]. Цей компонент відображає залежність семантики мови від культурного середовища її носіїв. Про культурний складник можна говорити і на рівні значення мовної одиниці [21, с. 55–65], і на рівні її форми [12, с. 7–11].

Розглядаючи етнокультурні стереотипи в першому аспекті, про який ми вище зазначали, тобто, перш за все, як знаки культури загалом, слід сказати, що їхнім підґрунтям у цьому разі є міфопоетичні й релігійні уявлення. Щодо наведених етнокультурних стереотипних формул побажання щастя, удачі, здоров'я тощо, то вони, очевидно, є реліктовими уламками (рештками) давнього магічного ритуалу, а тому вважаються універсальними культурно значущими феноменами, які у сучасному суспільстві позначені виразною архаїкою. Для дослідження таких архаїчних форм культури вони становлять інтерес, адже дають можливість вивчити не лише специфіку вербального вираження побажання добра носіями різних мов, але й реконструювати сам ритуал його виголошення, тобто, саме тут ідеться про семіотизацію поведінкової ситуації.

Щодо безпосередньо наведених прикладів етнокультурних стереотипів англійців і українців у побажаннях щастя й удачі, то, розглядаючи їх у системі ритуальних формул, слідом за Т. Агапкіною та Л. Виноградовою, відносимо їх, з одного боку, до фразеологічних стійких форм мовленнєвого етикету, а з іншого, – до магічних текстів, які в певний спосіб регламентують стосунки між людьми [...] [1, с. 168–170].

Вивчаючи ще наприкінці XIX століття різні види ситуації виголошення побажання, М. Сумцов звертає увагу на їх інтеркультурний статус, тобто на їхню приналежність до знаків традиційної культури (за А. Байбуріним), які у контексті ритуалу властиві всім народам: “можна сумніватися у тому, щоб будь-де існував народ без молитов та побажань” [22, с. 10].

Продовжуючи обговорювати культурно-семіотичний характер стереотипів поведінки, слід сказати, що реальна поведінка людини – це завжди синтез декількох програм. Як зазначає Е. Берн, кожна людина у своїй поведінці реалізує не одну якусь програму дії, а щоразу здійснює вибір, актуалізуючи одну зі стратегій з великого набору можливостей [6].

Як же відбувається стереотипізація, а відтак, і культурна семіотизація поведінки людини? Кожне суспільство у процесі взаємодії із зовнішнім середовищем накопичує певний досвід, який транслює наступним поколінням. Передача інформації відбувається двома шляхами: генетичним і негенетичним. Неспадкова інформація передається у процесі соціалізації і цілком заснована на вченні. Зберігання, акумуляція і передача соціальної інформації передбачає, по-перше, її впорядкування і, по-друге, відбір найбільш значущих фрагментів. Ці функції забезпечує механізм стереотипізації, за допомогою якого накопичена інформація стає не просто знаннями, але організованим досвідом, який завдяки наявності структури передається в часі.

Тобто, така інформація закріплюється у нашій свідомості у формі різних структур знання – фреймів, концептів, сценаріїв, з-поміж яких і етнокультурні стереотипні сценарії поведінки. Це вже другий аспект аналізу етнокультурних стереотипів як продуктів концептуальної свідомості, де увиразнюється їх національна маркованість і соціальна детермінованість, які мають регулятивний характер.

Регулятивний характер етнокультурних стереотипів зближує їх з поняттям соціальної норми. Не будемо розглядати глибоко поняття норми, прокоментуємо лише її співвідношення зі стереотипами поведінки.

Якщо стереотипізації підлягає поведінка в будь-якій сфері людської діяльності, то соціальна норма регулює лише суспільну поведінку людей. Зіставляючи стандарти поведінки з нормою, ми суттєво розширюємо її значення. Норми можна вважати історично сформованими правилами поведінки, і тоді вони синонімічні стандартам поведінки, але в понятті *норма* завжди є оцінний зміст. У цьому випадку норма виступає як вираження зовнішньої оцінки відповідно до якої будь-який вчинок може бути схарактеризований як правильний/неправильний. Природним корелятом норми в такому розумінні буде порушення (невільна поведінка як у випадках зі стереотипами). Більше того, норма існує тільки на тлі порушень. Тимчасом стереотипи поведінки існують не тільки для вираження норми, її дотримання, а й для її порушень [19, с. 101]. На це вказує широке коло явищ, притаманних кожній етнічній культурі.

Етнічні особливості увиразнюються і в глибинній, і в поверхневій структурах стереотипів поведінки. Але якщо виявлення загального та специфічного у зовнішньому боці стереотипу не викликає особливих труднощів, то аналогічні процедури по відношенню до внутрішньої, змістової сторони стереотипу досить складні, оскільки ця сфера не обмежується прагматичним змістом або мотивуванням і, як правило, ускладнена побутовими, етичними, релігійними й іншими уявленнями [25, с. 12–13].

Виходячи зі сказаного, можна говорити про два аспекти прояву етнічної специфіки у стереотипах поведінки: 1) коли одні й ті ж дії, або одна й та ж поведінка чи її прояв по-різному виражаються у різних етнічних культурах (через різні денотати та їх маркування) і 2) коли один і той же зміст по-різному виражається у вчинках. Звісно, це також має свою специфіку вираження в мовах, зокрема через різні переосмислення поведінки людини, схарактеризованої шляхом метафор, порівнянь і фразеологічних формул. Так, наприклад, прояви пихатої людини у її ставленні до інших виражаються через асоціації із неоднаковими птахами (денотатами). У англійців це такі порівняння: *proud as a thrush* “гордий, як дрізд” [37, р. 243]; *proud as a magpie* “гордий, як сорока” [37, р. 241], а в українців – *надувся як йорж* (про набундючену, пихату людину) [35, с. 61]; *величається, як заєць хвостом* [35, с. 57]; *ходить, як журавель по болоті* [35, с. 55].

Беззаперечними для етноспільнот англійців і українців є протилежні поняття цноти, порядності і розпусти, легковажності, що притаманні певною мірою і жінкам, і чоловікам. Ономазіологічна реконструкція метафор і порівнянь обох мов показує, що на позначення відповідної поведінки чоловіків і жінок вживаються різні зооніми в англійській і українській мовах, причому більшість з них мають пейоративну оцінку.

Мотиваційна ознака ‘розпуста’ як вчинок і водночас індивідуальна поведінка жінок маркується в англійській мові такими різноманітними зоонімами: *bat* у значенні “кажан. Нічна пташка (про повію)”; *mink* “норка (про жінку, що аморально поводиться)”; *soiled dove* “брудний голуб (про повію)”; *butterfly* “метелик. Про непостійну в коханні жінку” *pussy-cat* “киця. Кокетка (про легковажну жінку)”. Мотиваційна ознака ‘легковажність’ в англійській мові представлена метафорою *fleck* “блоха (про легковажних чоловіка / жінку)” та порівнянням *giddy as a goose* “легковажна, як гуска (про жінку)” (тут і нижче приклади наведено з [37]). Проте, українські джерела фіксують поодинокі приклади таких вчинків українських жінок,

асоціюючи їх із зозулею: *А їхні відреченці, наче данайські зозулі, У гніздах сусідніх розбещену плоть веселять*. Зозулями називають жорстоких, нерозважливих матерів, що відцуралися своїх дітей, ведуть легковажний, часом аморальний спосіб життя (Українські приклади взято з лексикографічного джерела: [35]).

Стосовно чоловіків негативна мотиваційна ознака ‘роzysta’ маркується зоонімами *ram* ‘баран’, *stallion* ‘жеребець’, *dog* ‘собака’: *ram* ‘хтивий чоловік, розпусник’; *stallion* ‘альфонс, бабій’; *jolly dog* ‘веселун, бабій’ в англійській мові та *жеребець, лошак, кіт* – в українській – зі значенням ‘женолюб, бабій’, де акцент більшою мірою робиться на чоловічій силі, хоча в певному контексті може супроводжуватися і негативною оцінкою: *жеребець* 4. перен. ірон. *Про фізично міцного, витривалого чоловіка, женолюба, бабія* [32, с. 313]; *лошак* 2. перен. *молодий, бадьорий, міцний чоловік* [34]; *хтивий і любострасний, як березневий кіт* [35, с. 69]. Зафіксовано ще й лексему *бобер*, яка в українській мові вжита у складі порівняння з негативною мотиваційною ознакою ‘безтурботність’ – *живе, як бобер у салі* [36, Кн. 1, с. 36].

Реконструкція етнокультурних стереотипів як знаків традиційної культури, як знаків концептуальної (власне етнічної культури) та як знаків мовної свідомості дає змогу виявити як спільне, так і відмінне архетипне підґрунтя колективної й індивідуальної поведінки представників англійського й українського соціумів.

Тут варто зробити одне уточнення. Результати досліджень щодо виявлення універсального й етноунікального у стереотипах поведінки залежать не тільки від іманентних властивостей різних культурних традицій, а й від позиції дослідника.

Конфігурація етнолінгвістичного порівняння стереотипів поведінки залежить від конкретних цілей дослідження, відповідно до яких універсальне й унікальне витлумачуються 1) власне з позицій порівняльного-історичного мовознавства (лінгвокомпаративного) як **генетично спільні і відмінні (для кожного етносу) мотиви**, що зумовлюють вербально виражену поведінку як колективну, так й варіативну і 2) контрастивно-типологічного – синхронно-зіставного мовознавства як **просторово спільні і відмінні мотиви поведінки**, які зумовлюють культурно марковану (традиційну й етнічну) поведінку кожної спільноти.

Тому варто розрізняти стереотипи (моделі, зокрема і мовні) поведінки і саму поведінку, тобто конкретні дії та вчинки, які є реалізацією стереотипу (пор. розмежування понять ‘мова’ і ‘мовлення’ у лінгвістиці; ‘код’ і ‘повідомлення’ у семіотиці; ‘закриту’ і ‘відкриту’ поведінку у психології). З цієї методологічної позиції етнокультурний стереотип виконує роль програми поведінки, що реалізується в поведінковому тексті (в семіотичному розумінні цього терміна), до якого відносимо такі стереотипізовані форми поведінки: обряди, звичаї, етикет, трудові навички і прийоми, гру, моду, відпочинок, свята, покарання, побажання, образні формули оцінки дій людини, прояви емоцій людини, жестову соматіку і т.ін.

Які ж методичні процедури є необхідними для аналізу стереотипних форм поведінки як текстових одиниць. Вище ми говорили про те, що, перш за все, до вивчення етнокультурних стереотипів можуть бути застосовані ті методики, які розроблені в семіотиці тексту:

- виявлення етнокультурних стереотипних формул як одиниць текстового рівня;
- системні відношення між етнокультурними стереотипами всередині тексту:

синтагматичні і парадигматичні;

- структурна конфігурація зовнішньої прагматики;
- семантична конфігурація внутрішньої прагматики.

Проте, це перший аспект аналізу етнокультурних стереотипів як власне знаків традиційної культури, який, попри труднощі здійснення цієї процедури, спрямований на розкриття лише семіотичної їх природи. А завдання цієї розвідки – реконструювати лінгвосеміотичну природу етнокультурних стереотипів. Власне ця друга методична процедура компенсує ті проблеми, які спостерігаються при аналізі текстів у семіотиці культури і про які неодноразово зазначав А. Байбурін.

Перша проблема власне семіотичного аналізу пов'язана з тим, що поведінка людини – це загалом недискретний текст, який набуває начебто дискретного характеру з позицій спостерігача, хоча у нього і немає особливих підстав для сегментації поведінки. На думку А. Байбурина, членування поведінки на дискретні частини завжди умовне і засноване найчастіше на ототожненні типових ситуацій або на таких ознаках, як переміщення у просторі (пор. “прийшов/пішов” як позначення початку і кінця поведінкового тексту). Друга проблема – це структурна неоднорідність текстів поведінки, які включають словесні компоненти, жести, рухи, пози, елементи простору, їжу [2, с. 8] (наприклад, чайна церемонія у англійців). Причому, це стосується не тільки вільної, варіативної поведінки, а й колективних стереотипізованих форм (обрядів, звичаїв, етикету і т.ін.).

За спостереженнями А. Байбурина, існує, наприклад, безліч описів весільного обряду, але залежно від того, ким вони зроблені (етнографами, фольклористами, діалектологами тощо), ці записи суттєво розрізняються, не мають системного підходу, не кажучи вже про те, що для окремих компонентів поведінки мова опису ще дуже далека до досконалості [2, с. 8–9].

Звідси випливає основна складність аналізу етнокультурних стереотипів поведінки. Вихід бачиться, насамперед, у розробці ефективної метамови, яка б дала змогу системно і комплексно проаналізувати такі багатоярусні тексти, як, наприклад, етикет. Так, скажімо, прийом гостей у багатьох народів був надзвичайно жорстко регламентований (невипадково такі етикетні стереотипи здавна привертали увагу етнографів, які виділяли їх навіть в особливий ритуал гостинності), у той час як в інших сферах спілкування діяли менш суворі правила [2, с. 10–12; 10, с. 134–143].

Співвідношення етнокультурного стереотипу і відповідної йому поведінки далеко не однозначно. В ідеалі кожному стереотипу повинен відповідати певний текст поведінки. Але так буває не завжди. Це залежить від багатьох причин, серед яких слід назвати ступінь обов'язковості дії культурних норм. При цьому потрібно враховувати, що кожне суспільство виробляє свої стандарти дотримання або терпимості до порушень у різних сферах поведінки.

Подолати ці проблеми і має на меті розроблена у цій статті методика, яка спрямована на реконструкцію зовнішньої і внутрішньої форми словесних компонентів етнокультурних стереотипів, на виявлення мотиваційної основи, яка дасть змогу розкрити їх лінгвосеміотичну природу.

Отже, пропонуємо такий методичний алгоритм реконструкції лінгвосеміотичної природи етнокультурних стереотипів.

Перший етап вище уже представлений – це аналіз етнокультурних стереотипних форм поведінки як текстових одиниць (як знаків традиційно-побутової культури (А. Бабурін [2; 3])). Уточнімо лише, що передбачають такі процедури, як структурна конфігурація зовнішньої прагматики текстів та семантична конфігурація їх внутрішньої прагматики. Щодо структурної конфігурації зовнішньої прагматики, то тут аналізу підлягають складники ілюктивного акту тексту і власне граматична модель пропозиції етнокультурного стереотипу як інструмент перлокуції. Семантична ж конфігурація пов'язана з опозиційною семантикою у прагматиці цих текстів і у виявленні архетипної символіки. Тут етнокультурні стереотипи розглядаються як колективні ментальні утворення, у центрі яких перебуває ціннісний компонент, а тому вони є відображенням найважливіших понять культури, тобто є знаками культури.

Другий етап аналізу спрямований на їх реконструкцію як артефактів, що кореняться у сфері буденної свідомості носіїв мови, тобто є продуктами (структурами) концептуальної свідомості (Т. Толчєєва [24]). Етнокультурні стереотипи розглядаються як концепти у діахронії і синхронії, а також як фреймові сценарії поведінки. Передбачено виконання процедури концептуального аналізу етнокультурних стереотипів як особливих ментальних репрезентацій

поведінки представників конкретної культури. Діахронічний вектор дасть змогу з'ясувати ономасіологічний мотив цих утворень, який отримав мовну експлікацію в англійській та українській мовах.

Третій етап пов'язаний із розглядом етнокультурних стереотипів як продуктів мовної свідомості представників свого етносу (О. Березович [5]), що передбачає реконструкцію внутрішньої і зовнішньої форми словесних компонентів етнокультурних стереотипів в англійській та українській мовах.

Внутрішній образ (внутрішня форма) безпосередньо пов'язана із ономасіологічним вектором дослідження, вона виступає як засіб процесу мотивації і водночас як зв'язок між формою як формальною сутністю та її здатністю виражати певний зміст. Внутрішня форма є як основою мотивованості етнокультурного тексту, яка виконує роль поєднувальної ланки між змістовою та формальною сторонами цього специфічного мовного знака. Вона одночасно закріплює відповідну гносеологічну інформацію (дискретні елементи первинних концептуальних уявлень) у вигляді матеріального тіла стереотипного утворення.

Ономасіологічний мотив обрано за *tertium comparationis*, оскільки він інваріантний щодо множинності своїх текстових реалізацій, причому не лише в одній національній традиції. Кожна конкретна текстова реалізація мотиву – це завжди актуалізація одного з аспектів його змістового обсягу, що, своєю чергою, формується системою таких мотивів. Таким чином, ономасіологічний мотив має свою структуру, яка формується системою вертикальних та горизонтальних відношень мотивів. Вертикальна структура формується системами варіантів мотивів (аломотивів), які мають різний ступінь ізоморфізму та аломорфізму в досліджуваних мовах. Горизонтальна структура пов'язана із системами мотиваторів, що поєднують варіанти мотивів і їх вербальну реалізацію у кожній культурі та мові. Мотиватори охоплюють класи слів, пов'язаних мотиваційними відношеннями із варіантами мотивів.

Підсумовуючи, зазначимо, що у цій розвідці зроблено спробу запропонувати методологічний алгоритм для здійснення процедури реконструкції лінгвосеміотичної природи етнокультурних стереотипів. Розроблені методологічні засади їх дослідження, які спираються на методологічні положення, сформульовані у семіотиці культури, етнолінгвістичні концепції з позицій когнітивного підходу польських і московських учених, а також на принципи номінації, покладені в основу лінгвосеміозису. Ключовим методологічним базисом є нове розуміння реконструкції, яке хоча і базується на прийомах порівняльно-історичного мовознавства, проте має ширші завдання, ніж власне відновлення архетипу, зокрема пошук його мотиваційної основи.

Перспективами вивчення цієї проблеми є аналіз динамічних властивостей етнокультурних стереотипів, їх стійкості до перешкод у часі і просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапкина Т.А. Благопожелание : ритуал и текст / Т.А. Агапкина, Л.М. Виноградова // Славянский и балканский фольклор. Верование, текст, ритуал. – М. : Наука, 1994. – С. 168–208.
2. Байбурин А.К. Некоторые вопросы изучения объективированных форм культуры (к проблеме этнографического факта) / А.К. Байбурин // Памятники культуры народов Европы и Европейской части СССР : [сб. мат.]. – Л. : Наука, 1982. – Т. XXXVIII. – С. 8–9.
3. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / Альберт Кашфуллоевич Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 242 с.
4. Бартминский Е. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике / Ежи Бартминский ; [пер. с польск., сост. и отв. ред. С.М. Толстая]. – М. : Индрик, 2005. – 527 с. – (Традиционная духовная культура славян. Зарубежная славистика).

5. Березович Е.Л. Язык и традиционная культура : этнолингвистические исследования / Елена Львовна Березович. – М. : “Индрик”, 2007. – 600 с. – (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).
6. Берн Е. Ігри, у які грають люди. Психологія людських взаємин / Ерік Берн. – К. : ЛІТУР, 2002. – 576 с.
7. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография / Юлиан Владимирович Бромлей. – М. : Наука, 1973. – 230 с.
8. Выготский Л.С. Избранные психологические сочинения / Лев Семенович Выготский. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. – 164 с.
9. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник [для вузов] / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 342 с.
10. Зализняк А.А. О возможности структурно-типологического изучения некоторых моделирующих семиотических систем / А.А. Зализняк, В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Структурно-типологические исследования. – М. : Наука, 1962. – С. 134–143.
11. Комлев Н.Г. О культурном компоненте лексического значения слова / Н.Г. Комлев // Вестник Московского государственного университета. – 1966. – № 5. – С. 43–50.
12. Комлев Н.Г. Слово в речи : денотативные аспекты / Николай Григорьевич Комлев. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 192 с.
13. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : курс лекцій / Виктория Владимировна Красных. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 324 с.
14. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / Клод Леви-Стросс ; [пер. с англ.]. – М. : Республика, 1994. – 384 с.
15. Леви-Стросс К. Структурна антропологія / Клод Леви-Стросс. – К. : Основи, 1997. – 387 с.
16. Лотман Ю.М. О семиотическом механизме культуры / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский // Ученые записки Тарт. ун-та. – 1971. – № 284. – Вып. 5. – С. 144–166. – (Труды по знаковым системам).
17. Павловська Л.О. Вербальні формули побажань у різноструктурних мовах: прагмасемантичний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Людмила Олександрівна Павловська. – Рівне, 2009. – 199 с.
18. Пашкова Н.І. Номінативні моделі матеріального артефакту ДІМ карпатського ареалу балкано-слов'янського етномовного континууму : [монографія] / Надія Ігорівна Пашкова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – 404 с.
19. Сарингулян К.С. О регулятивных аспектах культурной традиции / К.С. Сарингулян // Современная этнография. – 1981. – № 2. – С. 100–101.
20. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдуард Сепир ; [пер. с англ.; под ред. А.Е. Кибрика]. – М. : Прогресс, 1993. – 654 с.
21. Солдуб Ю.П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования / Ю.П. Солдуб // Филологические науки. – М. : Высшая школа, 1990. – № 6. – С. 55–65.
22. Сумцовъ Н.Ф. Пожелания и проклятия (Преимущественно малорусскія) / Николай Федорович Сумцовъ. – Харьков : Типографія Губернскаго Правленя, 1896. – 26 с.
23. Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С.М. Толстая // Языкознание sub specie rusistici: итоги и перспективы : материалы международной конференции. – М., 2002. – № 1 (3). – С. 112–127.
24. Толчеева Т.С. Сигніфікативні артефакти як структури знакової репрезентації етномовної свідомості : [монографія] / Тетяна Станіславівна Толчеева. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – 286 с.
25. Топоров В.Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) / В.Н. Топоров // Очерки истории естественно-научных знаний в древности. – М. : Наука, 1982. – С. 12–13.

26. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б.Л. Уорф ; [пер. с англ. Л.Н. Натан и Е.С. Туркозой] // Новое в лингвистике / [сост., ред. и вступ. статья В.А. Звегинцева]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – Вып. 1. – С. 135–168.
27. Шутова М.О. Контенсивно-формальна типологічна таксономія етнокультурних стереотипів / М.О. Шутова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія : [зб. наук. пр.] / [гол. ред. А.В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – Т. 17. – № 1. – С. 205–214.
28. Bartmiński J. Język w kontekście kultury / J. Bartmiński // Współczesny język polski. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2001. – S. 13–22.
29. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku : Studia etnolingwistyczne / Jerzy Bartmiński. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – 360 s.
30. Quasthoff U. Soziales Vorurteil und Kommunikation – Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps. Ein interdisziplinärer Versuch im Bereich von Linguistik, Sozialwissenschaft und Psychologie / Uwe Quasthoff. – Frankfurt am Main : Niemeyer, 1973. – 167 S.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

31. АУФС – Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник / Костянтин Тимофійович Баранцев. – К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с.
32. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
33. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / [упорядк. М.М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1991. – 440 с.
34. Система Електронних Словників АБВУЯ Lingvo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lingvo.ua/ua>
35. Словник стійких народних порівнянь / [укл. О.С. Юрченко, А.О. Івченко]. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.
36. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : в 2 т. / [укл. В.М. Білоноженко та ін.] // АН України. Ін-т укр. мови. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – 980 с.
37. Thesaurus of Traditional English Metaphors / [ed. P.R. Wilkson]. – L. & N.Y. : Routledge, 1993. – 777 p.

Дата надходження до редакції 17.12.2014